

K METODOLOGICKÝM OTÁZKÁM MĚŘENÍ KLIMATU UČITELSKÝCH SBORŮ

Petr Urbánek

Pedagogická fakulta TU v Liberci

Úvod

Česká a také slovenská pedagogická literatura se v současnosti více zabývá problematikou klimatu školní třídy nežli celkovým klimatem školy. Výzkum klimatu školy je však výrazně rozvíjen v zahraničním prostředí. U nás i na Slovensku jsou v posledních letech popisovány různé aspekty tohoto tématu a prezentovány některé výzkumné nálezy o klimatu školy, jako např. charakteristika přístupů ke zkoumání a chápání klimatu školy (Mareš 2000, 2001), kategorizace typů klimatu školy (Mareš 2000, 2001, Grecmanová 1997a), diagnostikování klimatu školy (Lašek 1995, 2001, Mareš 2001), vlivy působící na klima školy jako je prostředí (Grecmanová 1997b), vyučovací metody (Grecmanová 2000), management školy (Zelinová-Zelina 1993, Obdržálek 1998, Šťáva 2003) apod. Kromě přínosu v teoretickém propracování má toto sociálně pedagogické téma i výrazně pragmatické výstupy. Konkrétním příkladem může být oblast pedagogické evaluace školních institucí. Klima školy je zde chápáno jako důležitý determinant efektů školní edukace. Řada konstruovaných modelů efektivity škol také považuje příznivé klima školy jako jeden z významných faktorů, který k efektivitě přispívá (Průcha 1996, 133-139).

Významnou složkou sociálního klimatu školy je klima učitelského sboru. Kromě sociálně pedagogického či pedagogicko-psychologického přístupu se při studiu a výzkumu tohoto fenoménu nabízí také pedeutologický úhel pohledu. Při výzkumu učitele a jeho profesních charakteristik je problematika interpersonálních vztahů učitelů a sociálního klimatu sboroven zatím spíše opomíjena. Přitom například ve smyslu zátěžových faktorů profese hrají profesní vztahy ve směru ke kolegům a zejména k managementu školy důležitou roli. Řada nejen našich autorů (Míček, Zeman 1992, Mlčák 2000 aj.) také označuje nepříznivé vztahy v učitelských sborech jako jednu z primárních příčin stresu učitelů. To platí zřejmě obecně pro všechny učitele všech stupňů a druhů škol.

Zvláštní pozornost si však v tomto ohledu zaslouhují učitelské kolektivy, které svými charakteristikami činností, ale také specifickostí své sociální funkce, vyžadují těsnější vazby a efektivní spolupráci mezi členy profesní komunity. Lze proto předpokládat, že v tomto smyslu bude právě klima sboroven základních škol výrazně odlišné od klimatu sborů středoškolských. Diference lze očekávat například ve stupni intenzity,

frekvence a rozsahu, ve variabilitě či v dalších dimenzích sociálních vztahů a vazeb mezi aktéry školní komunity. Rozdílné budou také důsledky působení kvality sociálního klimatu učitelského sboru na žáky na různých stupních škol s ohledem na specifikum sociálních funkcí stupně školy a na věkové a další charakteristiky subjektů edukace. Specifikum charakteristiky stupně školy ovlivňuje učitele základní školy nejen jako jednotlivce, ale vedle vnějších (a pro základní školu typických) determinant také spoluvytváří odpovídající sociální vztahy a vazby v těchto profesních učitelských kolektivech.

Domníváme se proto, že právě v prostředí základních škol může být vliv učitelského sboru na kvalitu celkového klimatu školy, a tedy také na efekty školního vzdělávání, určující a zásadní. To byl také jeden z důvodů realizace relativně rozsáhlého šetření klimatu učitelských sborů v českém prostředí základních škol, které však zatím není plně ukončeno a výzkumné nálezy budou teprve vyhodnocovány.

V této stati proto nejprve (1.) uvedeme hlavní záměry a cíle šetření a dále se na základě stručné rekapitulace popisu metodiky a aplikace použitého výzkumného nástroje (2.) zaměříme na analýzu aktuálních zkušeností z realizace šetření klimatu učitelských sborů a na diskusi. V závěru (3.) zopakujeme podstatné problémy, které s použitou aplikací šetření klimatu školy a učitelského sboru souvisejí.

CÍLE ŠETŘENÍ KLIMATU UČITELSKÝCH SBORŮ

Cíle šetření klimatu učitelských sborů základních škol byly stanoveny následovně: [1] získat dostatečné množství výzkumných dat, která umožní charakterizovat klima pedagogických sborů vnímané učiteli českých základní škol; [2] nalézt relace mezi kvalitou zjištěných parametrů klimatu na straně jedné a specifickými znaky školní instituce a charakteristikami subjektů, které klima školy ovlivňují, na straně druhé; [3] v případném navazujícím šetření porovnat a zjistit vztahy mezi získanými kvalitativními daty o klimatu pedagogických sborů a dalšími evaluačními charakteristikami konkrétních škol (vzdělávací výsledky, klima školních tříd apod.); [4] sběrem dostatečného množství dat vytvořit předpoklad ke standardizaci výzkumného nástroje (OCDQ-RS) a verifikovat vhodnost metodického postupu šetření.

METODIKA A ZKUŠENOSTI S ŠETŘENÍM KLIMATU UČITELSKÉHO SBORU, DISKUSE

Metodologický popis realizovaného šetření (podzim 2003) včetně výsledků z předvýzkumu (březen 2003)¹¹ jsou podrobněji uvedeny na jiném místě (Urbánek 2003). V této části textu budou proto jen stručně (2.1) zrekapitulována data o výzkumném nástroji a doplněná o zkušenosti s jeho využitím, (2.2) popsána administrace a sběr dotazníků a (2.3 a 2.4) prezentována charakteristika souborů škol, ředitelů, respondentů a diskutován rozsah šetření a návratnost dotazníků.

Výzkumný nástroj a zkušenosti s jeho využitím

K šetření klimatu učitelských sborů základních škol byla použita česká verze dotazníku OCDQ-RS (Organizational Climate Description Questionnaire – Rutgers Secondary) autorů Kottkamp Robert, B. – Mulhern John, A. – Hoy Wayne, K. (Rutgers University, USA, 1987).¹² Z technického hlediska je dotazník jednoduchý. Má 34 uzavřených položek. Jedná se o jednoduché výroky o projevech učitelů - kolegů, o řízení školy ředitelem, o životě školy apod. Respondent má k dispozici čtyřstupňovou škálu nabízených odpovědí (zřídka, občas, často, velmi často).¹³

Tento výzkumný nástroj tvoří z hlediska teoretických koncepcí chápání klimatu školy kombinaci dvou pojetí: přístupu, který při posuzování klimatu akcentuje kvalitu vedení a organizaci činnosti školy a

---

¹¹ Stručně lze konstatovat, že výsledky předvýzkumu ve svých parametrech odpovídaly výsledkům Laškova šetření (Lašek 1995, Lašek 2001, 122-123). V předvýzkumu šetřené soubory (pět ZŠ, N=92) se z hlediska výpovědí většinou jeví jako relativně homogenní. Tato „homogenita“ výpovědí se projevovala nejvíce při hodnocení ředitele (suportivnost, resp. direktivnost jeho chování), méně výrazně již u ostatních parametrů (blíže Urbánek 2003).

¹² Pro české podmínky byl dotazník OCDQ-RS přeložen a aplikován (Lašek 1995) na souboru 150 respondentů – učitelů šesti středních škol ve východočeské oblasti. K dispozici je jeho podoba a stručný popis zpracování (Lašek 2001). K našemu šetření použitá verze i záměry tohoto šetření byly s autorem českého překladu konzultovány.

¹³ Položky dotazníku byly přesně převzaty podle českého překladu (Lašek 2001, s.128-129), a to i včetně problematické položky 10 (žakovská samospráva), na kterou autor upozorňuje. Instrukce žakovské samosprávy se v podmínkách základního školství v ČR nevyskytuje. Pro možnost komplexního vyhodnocování však musela být tato položka v dotazníku ponechána. Dotazník byl pro naše konkrétní použití oproti Laškově originálu jen formálně upraven (celková úprava, preambule, údaje o respondentovi aj.). K našemu šetření použitá verze i záměry tohoto šetření byly s autorem českého překladu konzultovány.

přístupu, který se zaměřuje na chování učitelského sboru (blíže Mareš 2001, 584-8). Našemu šetření tento přechodový typ mezi dvěma přístupy k šetření klimatu vyhovuje nejlépe, a to ze dvou následujících důvodů:

1. považujeme v pedagogickém výzkumu kombinaci obecně za prospěšnou, neboť je schopna eliminovat nevýhody každého „extrémního“ úhlu pohledu a současně také syntetizovat výhodné a pozitivní stránky řešení obou přístupů.
2. chceme-li v šetření klimatu školy akcentovat pedeutologický přístup, pak právě měření klimatu, které se opírá o subjektivní vnímání, prožívání a hodnocení sociálních vztahů a procesů učitelem, vyhovuje nejlépe našemu záměru zjišťovat užší parametr klimatu školy, tj. klima učitelského sboru.

Autoři použitého dotazníku (OCDQ-RS) počítají ke klíčovým determinantám klimatu školy těchto pět prvků: ředitelovo vstřícné (supportivní) chování vůči učitelům; ředitelovo direktivní chování vůči učitelům; zaujetí učitele pedagogickou prací; frustrovanost učitelů; učitelovo přátelské chování ke kolegům. Kombinace prvních čtyř uvedených prvků vypovídá o parametru otevřenosti, resp. uzavřenosti klimatu školy (blíže např. Mareš 2001, 586).¹⁴

Samotný dotazník OCDQ-RS považujeme pro populaci českých učitelů za přijatelný, a to jak únosným rozsahem (34 položek), tak také stejnou strukturou uzavřených dotazníkových položek.

Obsahově lze považovat za problematickou položku č. 10 („*Žakovská samospráva se skutečně podílí na chodu školy*“), na kterou v tomto smyslu upozorňuje i Lašek (2001, 128-129). Někteří učitelé při šetření také přirozeně tuto položku nevyplňovali. Další tři položky byly v předvýzkumu označeny též za diskutabilní ve smyslu neodpovídající situaci v základním školství (B23, B24), resp. nejasně, nejednoznačně formulované (B25).

To, co však považujeme za nejzásadnější problém po stránce obsahových parametrů dotazníku OCDQ-RS, je výhradní zaměřenost dotazníkových položek ve směru k řediteli školy, a nikoliv k jeho zástupcům, případně k vedení jako celku. V interpretaci k českým podmínkám to může pro vnímání klimatu učitelem představovat významný výpovědní posun. Právě zástupci ředitele školy zajišťují provozní koordinaci, jsou pověřováni organizací každodenních aktivit školy, určují rozsah suplování, dozorů, kontrolují plnění povinností učitelů atd. Lze tedy předpokládat, že z uvedených důvodů vcházejí zástupci ředitele školy

---

¹⁴ Z hlediska možné typologie se nám dichotomické dělení na otevřené a uzavřené klima školy jeví jako velmi nosné a užitečné pro svou nekomplikovanost, jednoduché vymezení a jasně postulované důsledky pro práci učitele a školy.

s učitelským sborem do častějších a těsnějších (mnohdy také „rizikovějších“ a více „konfliktních“) kontaktů, než samotní ředitelé. Formulace všech položek dotazníku, které se týkají vztahu k vedení školy, je však výhradně zaměřena jen k osobě ředitele. Na tuto skutečnost reagovali při realizaci šetření i někteří respondenti. Při případné jazykové (stylistické) modifikaci dotazníku bychom se proto v tomto smyslu přikláněli k odpovídajícím zásahům v textu.

Problematika administrace a sběru dotazníků

Vzhledem k tomu, že výzkumné téma (šetření klimatu sboru) považujeme za velmi citlivé, byla fáze administrace a sběru dotazníku důkladně připravována. Stáli jsme před složitým problémem, jak efektivně, ale současně také citlivým a osobním přístupem, distribuovat, zadat a sesbírat relativně velké (specifické) skupině respondentů dotazníky. Kritériem úspěšnosti nebyl jen absolutní počet zpět navrácených a řádně vyplněných dotazníků, ale zejména jejich kompletnost odevzdání od všech (nebo alespoň většiny) členů pedagogického sboru školy. Jak se dále ukáže, byl toto zásadní problém.

Pro výše uvedené nároky na techniku procedurální stránky administrace byly dotazníky zadávány instruovanými studenty učitelství, kteří v době šetření realizovali souvislou čtyřtýdenní pedagogickou praxi na základní škole v místě svého bydliště, a byli tedy s konkrétní základní školou po čtyři týdny v užším, osobnějším kontaktu. Administrace proběhla v září a říjnu 2003. I přes to, že uvedené řešení administrace může být diskutabilní, domníváme se, že student učitelství může být v průběhu souvislé pedagogické praxe v určitém smyslu učiteli chápán jako jeden z členů učitelského sboru.¹⁵ Tento fakt může pozitivně ovlivnit důvěru a ochotu respondentů ke spolupráci. Z důvodu zachování anonymity ve vztahu k vedení školy tak veškerá administrace proběhla mimo osobu ředitele školy. Podmínkou realizovaného šetření však byla na každé jednotlivé škole podpora ze strany vedení školy. Každé na výzkumu spolupracující škole jsme nabídli stručné hodnocení naměřených parametrů klimatu učitelského sboru v porovnání ke zjištěným průměrným hodnotám. Většina ředitelů šetřených základních škol (73,9%) projevila zájem o výsledky hodnocení naměřeného klimatu. Studenti měli, kromě zadání a sběru dotazníků, za úkol také zhodnotit metodologickou stránku průběhu administrace a popsat specifické parametry školy (počet budov,

---

¹⁵ Z hlediska metodologického se tu nabízí analogie s některými kvalitativními výzkumnými přístupy, jako je např. etnografická metoda. Rozdíly lze přirozeně nalézt v kvalifikovanosti a profesionalitě, stupni angažovanosti, zainteresovanosti na výsledku šetření apod. mezi (profesionálním) výzkumníkem a administrátorem z řad studentů – praktikantů.

„izolovanost“ pedagogů, funkce sborovny, kabinetů atd.). O těchto charakteristikách se totiž domníváme, že mohou být významnou determinantou klimatu učitelského sboru.

Soubor zkoumaných škol, ředitelé škol

Při výzkumu bylo osloveno 103 základních škol po celé České republice, zejména však v oblasti severních (45,7% ze všech oslovených škol), východních (30,1%) a středních (10,7%) Čech. Nejvíce těchto škol bylo přirozeně v Liberci (17,5% ze všech oslovených).

Na 15 základních školách (14,6%) bylo šetření primárně vedením školy odmítnuto. Uváděné důvody ředitelů byly rozmanité (zejména „velká pracovní vytíženost učitelů“, dále vyslovovaná nedůvěra k výzkumným šetřením, některé signály však ukazují i na vnitřní problémy školy). Více než polovina škol, které šetření odmítly, důvod odmítnutí nevedly, resp. nechtěly uvést.

Získaná data ke klimatu učitelských sborů jsou tedy k dispozici z 88 základních škol České republiky, avšak ne ze všech jsou zcela kompletní. Rozdíly v návratnosti dotazníků z každé základní školy, i přes pečlivou přípravu a organizační opatření administrace výzkumu, jsou velmi rozdílné a pro výzkumníky představují spíše zklamání.

Ze základních škol, na kterých byl výzkum klimatu učitelských sborů prováděn, byla většina středně velkých (45,5%) a velkých (37,5%). Malé školy představovaly podílem pouhých 12,5% a školy největší byly zastoupeny jen nepatrně (4,6%). U kategorie největších (gigantických) škol došlo však minimálně v jednom případě k formální, ze sociálního náhledu nesprávné kategorizaci. Pod jediným ředitelstvím totiž fakticky fungují (z pohledu sociálního) dvě školy (školní budovy) se samostatným subvedením zástupců ředitele s delegovanými pravomocemi. Sociálně-pedagogicky tedy nejde o jediný (velký) školní objekt. V rámci současných stále frekventovanějších organizačních zásahů obcí do řízení základních škol (slučování do velkých subjektů) nelze vždy vyloučit podobné nepřesnosti. Podrobnější údaje podílu velikostních kategorií šetřených škol uvádí **TABULKA [1]**.

Zvolená kategorizace šetřených základních škol nevychází přirozeně z pohledu školského managementu, a vůbec již ne z teorie ekonomické efektivity školní instituce. Autor ji zvolil záměrně, a to s akcentem na zájmy sociálně-pedagogické, aby byly zdůrazněny rozdílné náhledy, které při otázkách určování optimální velikosti školních komunit existují. Počet žáků, resp. počet učitelů školní komunity, je jen jednou z řady kritérií, které mohou školní klima v různém směru ovlivňovat. Výzkumy však nepotvrzují jednoznačnou závislost kvality klimatu školy na její celkové velikosti. Roli zde hraje také vhodná strukturace a velikost třídních

kolektivů. Grecmanová (1997b, 365) uvádí, že velké školy mohou dokonce přinášet a nabízet žákům více, nežli školy malé, a to tím, že poskytují více příležitostí k osvojení si určitých různorodých způsobů chování.

TABULKA [1]: Šetření klimatu učitelských sborů ZŠ, velikostní kategorie šetřených ZŠ

Kategorie		Počet učitelů sboru (fyzických)	Odpovídající kategorie počtu žáků školy	Abso- lutně	Relativně [%]
A	malé	do 15	do 250	11	12,5
B	střední	16 – 28	251 – 500	40	45,5
C	velké	29 – 40	501 – 700	33	37,5
D	gigant	41 a více	701 a více	4	4,6
CELKEM				88	100,0

Na druhé straně však, a s ohledem na námi sledované sociální vztahy ve sborech pedagogů těchto škol, lze předpokládat, že velké a gigantické soubory učitelských kolektivů velkých škol spíše znemožňují vznik a rozvoj těsnějších, integrovaných a méně anonymních profesních vztahů, stejně jako tvůrčí spolupráci učitelů. Existují výzkumné nálezy z prostředí slovenských základních škol, které dokladují závislost zhoršujícího se klimatu učitelského sboru na zvyšujícím se počtu žáků školy (Hvozdík 1998). Také výzkumná data z našeho šetření klimatu základních škol v České republice plánujeme z tohoto pohledu podrobně analyzovat.

Předmětem zájmu byla v našem šetření i osoba ředitele školy. Domníváme se totiž, že charakteristiky jeho osobnosti mohou velmi výrazně určovat sociální klima učitelského sboru i celkové klima školy. Zjišťováno bylo pohlaví, věk, délka učitelské praxe, délka působení ve funkci a délka působení na současném pracovišti.

Mezi řediteli šetřených škol bylo více mužů (57,5%) než žen. Zajímavé jsou také jejich další charakteristiky. Věkovou strukturu ředitelů škol nelze obecně považovat za příznivou. V šetřených školách byla pouze osmina (12,5%) ředitelů mladších čtyřiceti let. Naopak, ve věku nad padesát let je téměř polovina ředitelů (47,6%). Tomu přibližně odpovídá i zjišťovaná délka učitelské praxe ředitelů.

Rozsah zkušeností vedoucího pracovníka s řízením školy, a tedy také předpoklad ke stabilnímu a vyzrálému vedení podřízených, naznačuje doba, po kterou ředitel působí ve funkci. Lze zobecnit, že naprostá většina ředitelů šetřených základních škol je zkušená. Čtyř až desetileté vedení školy (nikoliv nutně kontinuální) vykazují plně dvě pětiny ředitelů (40,5%), stejně velký podíl představuje kategorie ředitelů, kteří funkci vykonávají 11 až 20 let. Parametrem, vztahujícím se zřejmě také úzce ke klimatu školy, je délka působení ředitelů na šetřeném pracovišti. Mezi řediteli zkoumaných

škol převládali déle působící na aktuálním pracovišti. Pouze 11,9% sledovaných ředitelů působilo na současném pracovišti tři a méně let.

Soubor respondentů, rozsah šetření, návratnost dotazníků

Na školách, na kterých bylo šetření prováděno (88), bylo celkově osloveno 2 382 učitelů prvního a druhého stupně. K vnímanému klimatu se z nich vyjádřilo 1 832 učitelů, což znamená, že v průměru dotazník vyplnilo a vrátilo těsně nad tři čtvrtiny všech oslovených učitelů (76,9%). Jen o málo více než z jedné pětiny škol (21,6%) se podařilo získat kompletně dotazníky od celého učitelského sboru a přibližně jen polovina šetřených základních škol vykazovala návratnost dotazníků nad 80%. Při sběru dotazníků se však vyskytly i určité otazníky nad pracovníky s velmi malými (epizodickými) úvazky. Fyzicky byli přirozeně do celkového stavu započítáváni, avšak intenzitou kontaktů, znalostí kolegů a prostředí školy se normě člena skupiny vymykají. Z těchto důvodů také často odmítali šetření účastnit. Tato skutečnost proto celkovou průměrnou návratnost dotazníků opticky (nevíme ovšem do jaké míry) snižuje. Podrobnější hodnocení návratnosti prezentuje TABULKA [2].

TABULKA [2]: Šetření klimatu učitelských sborů ZŠ, návratnost dotazníků

Účast zš na šetření klimatu	Absolutně	Relativně [%]
Počet oslovených základních škol celkem	103	100,0
Počet škol, kde šetření vedení školy primárně odmítlo	15	14,6
Počet škol, které na výzkumu participovaly	88	85,4
Z toho podíl navrácených dotazníků v poměru k fyzickému počtu učitelů (návratnost):		
Do 50,0%	9	10,2
50,1 – 60,0%	7	8,0
60,1 – 70,0%	10	11,4
70,1 – 80,0%	16	18,2
80,1 – 90,0%	19	21,6
90,1 – 99,9%	8	9,1
100,0%	19	21,6
CELKEM:	88	100,1

Konkrétní data charakteristik a výpovědí respondentů nejsou zatím k dispozici. Jak vyplývá také z cílů výzkumu, bude snaha využít zjištěných hodnot jednotlivých proměnných klimatu učitelských sborů k určení závislostí mezi různými relevantními znaky respondentů (pohlaví, věk, resp. délka praxe, délka působení na šetřené škole, učitelé jednotlivých stupňů atd.). Lašek (2001, 126-127) v již zmiňovaném měření klimatu střední školy a učitelského sboru dospěl k závěru, že různé rozdíly v prožívání klimatu jsou ovlivněné pohlavím, věkem a délkou praxe.

Zkoumáme-li klima jednotlivých škol, je na tomto místě také nutné připomenout, že jej bezpochyby ovlivňuje, a domníváme se, že velmi zásadně, atmosféra makroprostředí, tedy aktuální celospolečenské vlivy.

Šetření klimatu základních škol probíhá v komplikovaném období, v rozjitřené době, krátce po stávce učitelů (1. září 2003). Obce získávají značné řídicí kompetence nad základními školami. Avšak kromě (tvrdých) ekonomických nástrojů, pod jejichž tlakem se ocitají samy, nemají vybudovaný odborný potenciál a specifické prostředky k citlivým zásahům. Vedení obcí se pak mnohde nedokáže s touto složitou situací vždy moudře, rozvážně, kultivovaně a ve prospěch vzdělávání vyrovnat. Řada šetřených základních škol, jak je velmi dobře patrné z dílčích výzkumných zpráv, v této době vzdoruje nesmyslným tlakům, jiné zužuje nejasná perspektiva nebo existenční nejistota. Potvrzují to i explicitní vyjádření učitelů, tak jak uvádějí jednotlivé výzkumné zprávy. Pro fungování školy, jako sociálního útvaru, může mít tento dlouhodobější stav přirozeně velmi negativní důsledky.

ZÁVĚRY

Uskutečněné šetření klimatu českých základních škol a učitelských sborů (podzim 2003) využilo přeložený, popsany a v českých podmínkách středních škol už také použitý výzkumný nástroj, dotazník OCDQ-RS.

Šetření lze označit za úspěšné, i když vzhledem ke způsobu administrace byla očekávána větší ochota škol i učitelů, resp. předpokládala se vyšší návratnost dotazníků. Konkrétní výsledky měření klimatu lze po zpracování očekávat na jaře 2004. Předpokládáme však, že realizované terénní šetření klimatu bude ještě doplněno (prosinec 2003) o obdobné šetření menšího rozsahu se zachováním stejného metodického postupu, avšak s jiným způsobem administrace. Závěrem upozorňujeme na některé obecné (problematické) aspekty, se kterými se výzkumník může při podobných šetřeních setkat:

[1] V první řadě je třeba připomenout, že v obecné rovině jakékoliv výzkumy, které zjišťují kvalitu „vnitřní“, osobní, vztahové struktury jevu, jsou velmi citlivé a z hlediska výzkumného v mnoha ohledech proto také problematické. Tuto skutečnost mohla ještě v souvislosti s naším výzkumem navíc komplikovat současná realita celospolečenské atmosféry směřována k základnímu školství. V důsledku toho jsme se také při popisovaném šetření, i když spíše ojediněle, setkávali s přímými odmítavými reakcemi respondentů (kdy realizaci šetření primárně odmítli ředitelé škol, resp. učitelé vyjadřovali názor, že klima sboru je výhradně jejich věcí apod.). Častěji se však neochota spolupracovat na výzkumu objevovala skrytě, bez udání důvodu, vysvětlení. Nikoliv ojediněle jsme se také setkali s projevy učitelů, které lze více než jako nezájem o šetření či

nedůvěru k výsledkům označit jako obavu z odhalení, ze zneužití výpovědí, strach vyjádřit svůj názor. I taková zjištění vypovídají o aktuálním stavu klimatu v učitelských sborech současných základních škol.

[2] První poznámka, hodnotící metodologickou stránku, více vychází z jednoho pozitivního rysu při využití výzkumného nástroje. Dotazníkové šetření obecně jako nepřímá výzkumná metoda s dostatečnou jistotou nevypovídá zpravidla o realitě sledovaného jevu, nýbrž o subjektivních (zprostředkovaných) výpovědích o tomto jevu. Při šetření klimatu však právě jde (v souladu s chápáním pojmů *klima školy*, *klima učitelského sboru*)¹⁶ o zjišťování subjektivně vnímané a prožívané kvality interpersonálních vztahů a sociálních procesů samotnými aktéry (učiteli) v profesní komunitě. Z tohoto důvodu proto považujeme pro šetření klimatu učitelských sborů použitý výzkumný nástroj jako velmi vhodný.

[3] Výzkumný nástroj, který byl pro účely našeho šetření klimatu učitelských sborů českých základních škol použit, má přirozeně také svá rizika a omezení. Skutečností, na kterou upozorňujeme podrobněji na jiném místě (Urbánek 1999, 118-120), je to, že dotazník OCDQ-RS je materiálem převzatým ze zahraničního (amerického) pedagogického prostředí. U nás byl použit na východočeských středních školách (Lašek 1995), zatím však nejsou známé možnosti využití v prostředí českých základních škol. Znamená to, že jednak konstrukce a zaměření dotazníku nemusí plně odpovídat specifickým nárokům, podmínkám a potřebám, české situaci, mentalitě českých učitelů apod., a dále může být určitým způsobem posunut i obsahový význam výpovědí českých respondentů z důvodů terminologických překladových zvláštností.

[4] Jistou obtíží je také nepřesná postižitelnost některých charakteristik základních škol, které však mohou významně ovlivňovat klima sboru (architektura školy, počet budov, organizační možnosti a zvyklosti školy atd.) a při zjišťování kauzality mohou hrát svou roli. Tento problém je částečně eliminován dalšími údaji o specifických podmínkách školy, které administrátoři měli za úkol zjišťovat a uvádět ve výzkumných zprávách.

[5] V souvislosti s přejetým výzkumným nástrojem ze zahraničí upozorňujeme, že ve formulacích dotazníkových položek není opakovaně doceněna funkce, kterou v našich českých podmínkách základních škol vykonávají zástupci ředitele. Domníváme se, že to může výsledky šetření ovlivnit a při případné modifikaci dotazníku navrhuje v tomto smyslu odpovídající korekci.

---

¹⁶ Například: Průcha, J., Mareš, J., Walterová, E. *Pedagogický slovník*, 3. rozšířené a aktualizované vydání. Praha : Portál 2001, s. 100.

[6] Nejzásadnější otázkou, na které je závislé zpracování dat a kvalita celého výzkumu, je problém návratnosti dotazníků, resp. komplexnosti výpovědí celého učitelského sboru školy. Připouštíme, že původně jsme zamýšleli zahrnout do šetření pouze ty základní školy, jejichž učitelé poskytnou kompletní stoprocentní výpovědi. Takových jsme však získali pouze 19 (21,6% ze všech šetřených škol). Z těchto nároků jsme byli nuceni slevit. Přesto se však domníváme, že soubory škol, ve kterých se vyšší podíl učitelů nebylo ochotno vyjádřit, již nemusí být k zjišťované realitě zcela relevantní a do celkového šetření bychom je zahrnovat neměli. Vymezili jsme proto dvě přípustné varianty řešení. V té první („tvrdší“) připustíme pouze devadesátiprocentní a vyšší návratnost (zahrnuje 30,7% škol). Ve druhé variantě („měkčí“) povolíme zahrnout do celkového šetření ještě školy s návratností 85% (zahrnuje 45,5% škol).

Literatura

- GRECMANOVÁ, H. Typy školskej klímy a jej vplyvy. *Pedagogická revue*, 49, 1997a, č. 5-6, s. 258-266. (ISSN 1335-1982)
- GRECMANOVÁ, H. Faktory prostredia ovplyvňujúce školskú klímu. *Pedagogická revue*, 49, 1997b, č. 7-8, s. 364-369. (ISSN 1335-1982)
- GRECMANOVÁ, H. Vliv metod výuky na školní klima. *Pedagogická revue*, 52, 2000, č.2, s. 148-159. (ISSN 1335-1982)
- HVOZDÍK, S. Vybrané osobnostné koreláty persepcie školskej klímy. *Pedagogická revue*, 50, 1998, č.3, s. 249-258. (ISSN 1335-1982)
- CHRÁSKA, M., TOMANOVÁ, D., HOLOUŠOVÁ, D. (Eds.) *Klima současné české školy*. Brno : Konvoj, 2003. (ISBN 80-7302-064-5)
- LAŠEK, J. Prvé skúsenosti s meraním klímy v škole a učiteľskom zbore. *Pedagogická revue*, 47, 1995, č. 1-2, s. 43-50. (ISSN 1335-1982)
- LAŠEK, J. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2001. (ISBN 80-7041-088-4)
- MAREŠ, J.: Sociální klima školy. *Pedagogická revue*, 52, 2000, č. 3, s. 241-253. (ISSN 1335-1982)
- MAREŠ, J. Sociální klima školy. In : ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001, s.581-596. (ISBN 80-7178-463-X)
- MÍČEK, L., ZEMAN, V. *Učitel a stres*. Brno : Masarykova univerzita, 1992.
- MLČÁK, Z. K teoretickému paradigmatu psychické zátěže učitelů. *Pedagogická orientace*, 2000, č. 3, s. 12-24. (ISSN 1211-4669)
- OBDRŽÁLEK, Z. Vplyv manažmentu školy na vytváranie školskej kultúry a klímy. *Pedagogická revue*, 50, 1998, č.4, s. 323-328. (ISSN 1335-1982)
- PRŮCHA, J. *Pedagogická evaluace*. Brno : Masarykova univerzita – CDVU, 1996.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., – MAREŠ, J. *Pedagogický slovník. 3., rozšířené a aktualizované vydání*. Praha : Portál, 2001.
- SEKERA, J. *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava : Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 1994.
- ŠTÁVA, J. Management školy a školní klima. In *Sociální a kulturní souvislosti výchovy a vzdělávání : 11. výroční mezinárodní konference ČAPV : Sborník referátů [CD-ROM]*. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2003.

- URBÁNEK, P. K problematice mezinárodních komparativních výzkumných šetření v pedagogice. In *Vědecká pojednání (IV-2). Interkulturní vzdělávání*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 1999, s. 117-125. (ISBN 80-7083-354-8)
- URBÁNEK, P. Měření klimatu školy a učitelského sboru v českém prostředí základní školy. (Příprava aplikace dotazníku OCDQ-RS.) In *Sociální a kulturní souvislosti výchovy a vzdělávání. 11. výroční mezinárodní konference ČAPV. Sborník referátů [CD-ROM]*. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2003.
- ZELINOVÁ, M., ZELINA, M. Tvorivosť riaditeľa a pracovná klíma v škole. *Pedagogická revue*, 45, 1993, č. 1/2, s. 80-89. (ISSN 1335-1982)